

HET MEST MAKEN OP DE BRABANTSE BOERDERIJ VOOR 1900.

Als de Redactie van „Br. Heem” het nodig oordeelde dat de oude Brabantse boerderij en haar verschillende onderdelen in haar blad beschreven en voor het nageslacht vastgelegd moesten worden, dan is mijn mening, dat er alle reden is om dit ook te doen voor vroegere gebruiken, werkmethodes, gereedschappen enz. enz. Ik zal nu trachten om van dit alles in een serie artikelen een beeld te geven en dat beeld, waar nodig, door illustraties te verduidelijken. De onderwerpen zijn vele en velerlei, omdat de boer in de loop van een jaargetijde een uitgebreid programma van werkzaamheden had af te doen. Laat ik beginnen met een der voornaamste onderdelen, het „mest maken”, dat in tegenstelling met seizoenwerkzaamheden, winter en zomer moet doorgaan.

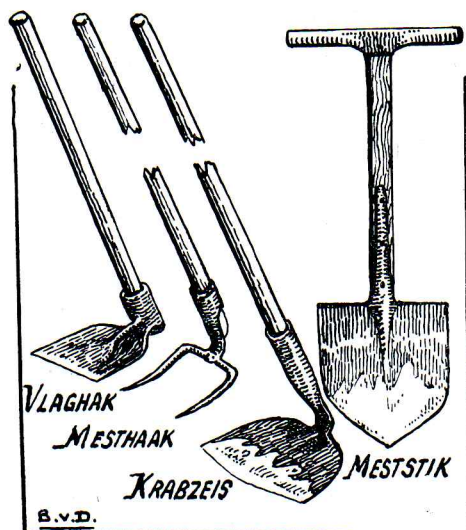
Kunstmest was vroeger onbekend en zo is de potstal eeuwenlang de plaats geweest vanwaar de stof voor de bemesting van het bouw- en weiland moest gehaald worden. Wij weten nu uit een 50-jarige ondervinding welke averechtse ideeën op het gebied van mest maken bij de boer vroeger heersten, maar dit wil volstrekt niet zeggen, dat er op genoemd gebied absoluut uniforme denkbeelden heersten en werkmethodes werden toegepast. Ook het mest maken had zich in de loop der tijden tot een bedrijfsonderdeel ontwikkeld waarvoor inzicht en vakkennis nodig waren en de boer die zich deze eisen het beste bewust was en in praktijk bracht, haalde ook toen reeds het grootste rendement van zijn gronden.

Het vee bleef gedurende de winter op stal en moest op stal gevoerd worden. Het was een interessante kringloop op het boerenbedrijf: Hoe meer de boer teelde, des te meer voer had hij ter beschikking en des te meer vee kon hij houden; hoe meer vee hij hield, des te meer mest kon hij maken en hoe meer mest er ter beschikking was, des te meer kon hij telen. In het begin van de winter werd, zolang de voorraad strekte en de vorst het plukken niet belette, groenvoer verstrekt, tweemaal per dag een sop toegediend en indien nodig nog hooi en haverstro bijgevoerd. Dit alles werd door het vee in vaste of vloeibare mest omgezet en door dit mest met andere grondproducten te vermengen werd het „stalmest” verkregen, het enige mest dat vóór de tachtiger jaren ter beschikking was. De beesten stonden op stal en moesten natuurlijk een zo droog mogelijke ligging hebben; ze moesten dagelijks wat we hier noemden „gestrauwd” (van strooien, strooisel) worden. Het beste „strauwsel” was (en is tot op heden gebleven) roggestro. Maar dit was op geen enkel bedrijf in voldoende mate aanwezig en moest dus met andere stoffen worden aangevuld. Te dien in trokken op gezette tijden boer en knecht met de „krabzeissie” er op t en gi ren „krabben”, liefst als het weer andere werkzaamheden liet. O bekend is het oude gezegde van de boer di mee. ha paar 1 met zijn knecht:

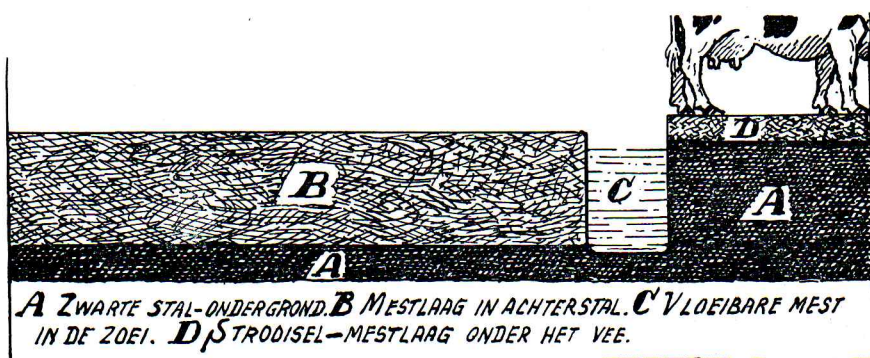
„t is gée weer veur 't perd, gao mar krabben!“ Dat krabben bestond dan uit het verzamelen van vergaen blad, afgestorven onkruid enz. onder heggen, in droge sloten, op walkanten, in bossen en zelfs de dikke laag dennenaalden die zich in de mastbossen vormde werd veel voor strooisel gebruikt. Het bleef allemaal een tijd lang ter droging op hoopjes liggen en werd later per kar naar de stal gereden of op het erf tot een grote „strauwselhoop“ opgetast. Moest er gestrooid worden, dan kwam gedurende de winter ook de op het erf liggende „erdhoop“ eraan te pas. Dit was teelaarde die van het bouwland, hoofdzakelijk daar waar de ploegvoren over de gehele lengte van het perceel zich gevormd hadden, werd uitgestoken en per kar naar het erf gereden. Door zo goed als alle boeren werd ook nog heide gekrabbd, maar, tenzij er groot gebrek aan voldoende ander strauwsel was, werd de heide alléén gebruikt om de varkens droog te houden, dus in de varkenskooien. Werden nu de beesten „gestrauwd“, dan kregen ze dus een mengsel van roggestro (al naar de voorraad toeliet) „strauwsel“ en zwarte grond onder zich als hun rustbed uitgespreid. Nadat dit gedurende ongeveer acht dagen zich dagelijks had herhaald, was zich onder het vee een laag vastgetrapt mest gaan vormen, die daar dan onderuit gehaald en over de achterstal werd uitgespreid. Daar doorheen ging dan een hoeveelheid dunne, vloeibare mest uit de „zoei“, dikwijls nog een extra laagje zwarte grond en zodoende vormde zich na verloop van tijd een dikke laag stalmest op de achterstal (zie II). Die laag werd langzaam maar zeker zó dik, dat op een gegeven ogenblik, het „stal ouwtvaoren“ aan de beurt kwam. Dit gebeurde als het maar enigszins kon met zo goed mogelijk en doodstil weer, want gedurende dat werk moesten de staldeuren open blijven. Kon dit werk niet op stil weer wachten en stond er een koud winterbriesje op de deuren, dan werden vaak vlak achter de koeien een paar huiven gespannen om tenminste op de voorstal de winterkoude zoveel mogelijk te weren. Het stalmest werd gedurende de winter op of nabij het erf tot een grote hoop bijeengereden. Stro en strooisel hadden zich reeds gedeeltelijk tot humus gevormd, stikstof en andere nodige substantiën waren door de uitwerpselen van het vee en gedeeltelijk door de bijgevoegde zwarte grond aangevoerd en zo beschikte de boer over een flinke hoop stalmest, die hij daar liet liggen tot weer en jaargetijde er waren om het naar het land te rijden waarvoor het bestemd was. Gewoonlijk werd even te voren de hele hoop nog eens met de riek omgezet en kort gemaakt om het gelijkmatig uitstrooien over het land te bevorderen.

Ook in de loop van de zomer stond het vee voor het grootste gedeelte van het etmaal op stal. 's Morgens werd er eerst gemolken en daarna werden de koeien naar buiten gestuurd. Het vee kwam daar naar gelang het jaargetijde te halen wat er te halen was op het open veld, op de „groeuws-kanten“ of op het spurrieland. Tegen de avond werd alle vee weer binnengehaald

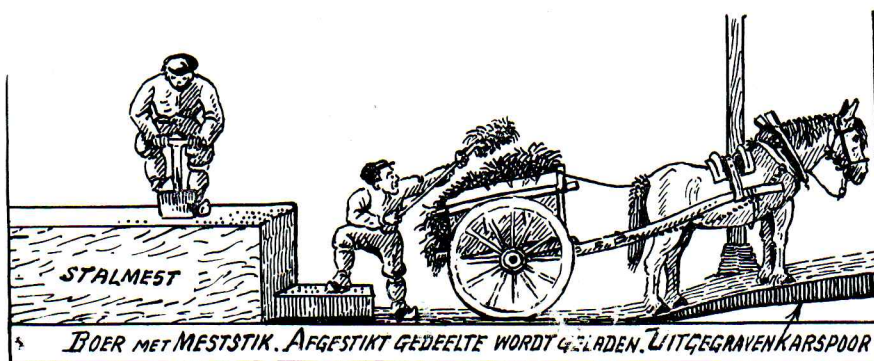

I

II

III

om na een paar uur rust weer tot tegen de avond naar buiten gebracht te worden om daar de kost te kunnen oplopen. Met heel slecht weer gebeurde het vaak dat het hele voor- of namiddagen op stal bleef en kwam er op een of andere mooie dag een „donderschoer” opzetten, dan werden man en macht ingezet om de dieren binnen te krijgen vóór de eerste regendruppels begonnen te vallen. Maar ook gedurende de zomerperiode moest het mest maken doorgaan. In plaats van teelaarde werd dan als regel de grasplag gebruikt om tussen het ander strooisel verwerkt te worden. Hiervoor moesten boer en knecht gaan „vlaggen”, d.w.z. een perceel weiland werd met de „vlaghak” geheel van de bovenlaag ontdaan, de plaggen werden, evenals in de winter de teelaarde, naar het erf tot een grote „vlaghoop” gereden en vandaar dagelijks tussen het strooisel vermengd op de plaats waar de koeien stonden; dit gebeurde dan terwijl het vee buiten was. Dat afladen van teelaarde en weideplaggen was wel beschouwd „te gek om los te lopen”, want de boer haalde de beste bovenlaag met alle stikstof enz. op de ene plaats weg om het later via de stal naar een ander perceel van zijn bedrijf te vervoeren. Maar hij scheen dat toen niet te beseffen en het onderdeel mest maken moest onder alle omstandigheden kunnen doorgaan. De achterstal móest t.z.t. vol en „ouwtgevaoren” kunnen worden. (Zie III).

Dat „stal ouwtvaoren” was zwaar werk. In de loop van weken had het mest op de achterstal zich tot een vaste massa aaneengekoekt ook al door de regelmatige toevoer van het vloeibare mest uit de „zoei” en de mestlaag was meestal een meter of meer dik geworden. Hoe minder „strauwsel” er was doorheen gewerkt, des te zwaarder en beter van kwaliteit was het mest en in ieder geval was het mest tot een zó vaste substantie geworden, dat het onmogelijk met de riek kon worden uitgeladen als niet van tevoren de mestlaag tot vierkante stukken werd verdeeld. Te dien einde werd de laag gedurende het laden over de lengte en de breedte in vrij regelmatige kubussen van ca. een vierkante meter versneden; dit gebeurde door middel van de „meststik”, die op geen enkel bedrijf ontbrak. De grondslag van de achterstal lag in de regel diep, soms tot een meter, beneden de begane grond en dan werden vanaf ca. een meter binnen de staldeuren tot een paar meter buiten op het erf diepe voren gegraven om als „karspoor” te dienen, omdat anders het paard met zijn zware kar mest onmogelijk „tegen den bult op kon.”

Als ik hierboven beweer van het stalmest, dat dit het enige mest was dat vóór de tachtiger jaren ter beschikking was, ben ik, voor wat tenminste onze streek betreft, wel een ietsje bezijden de waarheid. Op gezette tijden kwamen langs de wal van de Z. Willemsvaart schepen liggen met stadsgier en ook wel geladen met houtas, waarvan de inhoud per gierton of karlading ten verkoop werd aangeboden. Voor zover ik nog weet, maakten alleen kapitaalcrachtige boeren hiervan gebruik. Zeker is, dat bijv. brouwer

Smits te Veghel zijn uitgestrekte heide-ontginningen hoofdzakelijk met bovengenoemde mestsoorten in cultuur bracht.

Ik vertrouw met deze gegevens en bijgevoegde illustraties het proces van het vroegere „mest maken” voor de lezer duidelijk genoeg te hebben uiteengezet.

Eerde.

BERN. VAN DAM.

WOLFSWINKEL, HONDSEIND, HOENDERBERG, KATTENHOOL.

Aan Dr J. Helzen.

Wolven vormen een gevaar voor mens en dier. Vooral de boerderijen met hun vele huisdieren en de herders met hun schapen hadden er vroeger veel van te lijden. Uitdrukkelijk werd dan ook reeds in de „costumen” van het Jacht- en waranderecht van Brabant (1464) aan een herder toegestaan, dat „hy dien hont mach laeten loepen nae enen wolf sonder gecalengiert te syne” ¹⁾. Voorschriften voor het uitroeien van wolven werden ook al onder Karel de Grote uitgevaardigd ²⁾ en dat deze jacht vrij is gebleven mogen we wel besluiten uit een placcaat van 1613, waarin van deze jacht wordt gezegd, „alsoo die van allen tyden toegelaten is geweest”, behalve wanneer er een officiële wolvenjacht werd gehouden ³⁾. Ook het recht, dat „vrouw Janne, die hertoginne van Brabant, den poorters vanden Bosch gaf, dat sy mogen iagen mit honden en vangen alle Brabant dore hasen, conynen, vossen, wolven enz. wtgenomen in bossen of in warande, die sy ongemoot laeten moeten” (1370) ⁴⁾, zullen we zeker, voorzover het de wolvenjacht betreft, slechts als bevestiging van aloude rechten moeten beschouwen. De hertogen zelf beoefenden somtijds deze wolvenjacht ⁵⁾ en zij hielden o.a. te Kortenaken bij Aarschot een depot voor wolvenjachttuig ⁶⁾.

Om het uitroeien van de wolven te bevorderen werden vanouds premies uitgelooft. Zo vermeldt Welvaarts n.a.v. de wolvenplaag in de Kempen in 1611, dat de premies toen vanwege het grote aantal wolven werden verlaagd ⁷⁾. De normale uitbetalingen geschieden volgens het boven genoemde placcaat van 1613 door hiervoor aangestelde kommiezen, die „jaerlyckx den Wolfstocht sullen doen” ⁸⁾. Ook de jachtwet van 1814 gaf premies voor het doden van wolven ⁹⁾.

1) J. P. W. A. SMIT, Het Brabantsche Jachtrecht voor de regeering van Karel den Stouten, Amsterdam (1911), Bijlagen, 79.

2) SMIT, 72.

3) Placcaeten van Brabant, II, Antwerpen 1648, 192.

4) C. R. HERMANS, Verzameling van Kronyken... betreffende 's-Hertogenbosch, I, 's-Hertogenbosch 1848, 48.

5) A. L. GALESCLOOT, Recherches historiques sur la nation de chasse des ducs de Brabant, Brussel 1854, 89—100. Cf. Placc. v. Brab. art. 50 (1631).

6) GALESCLOOT, 99; SMIT, (14).

7) TH. IGN. WELVARTS, Geschiedenis der vrijhe. Arendonk, Turnhout 1887, 62.

8) Placc. v. Brab., II, 192, art. 55. Cf. Smit, 73. J. A. DAM, Het jachtbedrijf in Nederland en West-Europa, Zutphen (1953), 64.

9) DAM, 122 (art. 46; cf. art. 44).

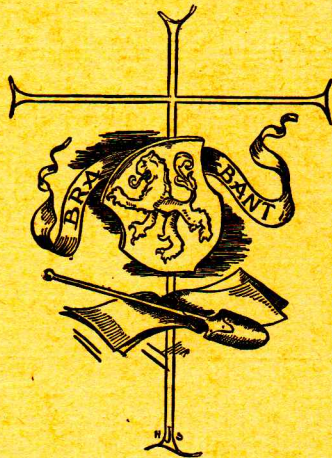

JAARGANG VII Nr. 4 JULI - AUGUSTUS 1955

Van Dam, "Mest make... 1900"

BRABANTS HEEM

TWEEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT VOOR
BRABANTSE HEEM- EN OUDHEIDKUNDE

UITGEGEVEN VANWEGE DE STICHTING „BRABANTS HEEM”

SECTIE VOOR HEEMKUNDE EN OUDHEIDKUNDIG BODEMONDERZOEK VAN HET
PROVINCIAAL GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN TE 's-HERTOGENBOSCH